

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 343.5; 336

JEL classification: G 19, G 39, K 49

Тетяна КІЗИМА, Андрій КІЗИМА

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРИЧИН ТА ПОТЕНЦІЙНИХ НАСЛІДКІВ ФІНАНСОВОГО ШАХРАЙСТВА

Анотація

Мета. Метою статті є дослідження основних причин та ідентифікація потенційних наслідків фінансового шахрайства як глобального економічного явища.

Методи. При дослідженні передумов, найвагоміших причин та ймовірних наслідків фінансового шахрайства були використанні такі загально-наукові методи як аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, узагальнення.

Результати. дослідження довело, що у вітчизняній фінансовій науці та практиці проблемі фінансового шахрайства приділяється недостатньо уваги. Виокремлено серед найважливіших причин виникнення фінансового шахрайства причини економічного, морально-психологічного, нормативно-правового та інфраструктурно-організаційного характеру.

Констатовано, що фінансове шахрайство чинить негативний вплив на економіку країни, завдаючи їй загалом та добробуту її громадян зокрема багатомільйонних збитків. Акцентовано на необхідності комплексного застосування двох видів оцінок таких наслідків: кількісної (яка передбачає розрахунок матеріальної шкоди, економічних збитків та упущеної економічної вигоди через вчинені шахрайські дії) та якісної (котра сприяє логічному обґрунтуванню обставин, до яких призвели шахрайські дії, та проявляється у зміні іміджу, репутації, інвестиційної привабливості організації) з метою ідентифікації наслідків фінансового шахрайства.

Висвітлено, що основними передумовами (факторами) виникнення фінансового шахрайства є: можливість вчинення шахрайських дій, стимул або тиск до вчинення таких дій та виправдання цього злочину (так званий «трикутник» шахрайства), тому одним із найважливіших завдань як на рівні держави, так і господарюючих суб'єктів та фізичних осіб має стати нейтралізація цих факторів шляхом упровадження ефективних механізмів контролю за недопущенням можливості виникнення ризику шахрайських дій у будь-якій сфері суспільно-економічних відносин загалом та фінансових зокрема.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на системному аналізі найбільш типових різновидів фінансового шахрайства,

© Тетяна Кізіма, Андрій Кізіма, 2019.

які мають місце в Україні. На наше переконання, це сприятиме формуванню низки заходів, спрямованих на подолання цього негативного явища.

Ключові слова: *шахрайство, фінансове шахрайство, причини фінансового шахрайства, «трикутник» фінансового шахрайства, наслідки фінансового шахрайства, кількісна та якісна оцінка фінансового шахрайства.*

Формули: 0, рис.: 2, табл.: 0, бібл.: 19.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток фінансових відносин, поширення глобалізаційних процесів, залучення інформаційних технологій та мережі Інтернет до обслуговування фінансових операцій спричинили активізацію економічної злочинності в Україні та, зокрема, такого її різновиду як фінансове шахрайство. У сучасних вітчизняних реаліях фінансова сфера держави зазнає значної шкоди від шахрайських злочинних діянь, а її подальша криміналізація не лише перешкоджає подоланню негативних наслідків цих протиправних дій, але й суттєво поглиблює їх. Оскільки нині під ризик реалізації шахрайських схем потрапляють не лише державні та приватні фінанси, а й практично усі сфери суспільних відносин, можемо стверджувати, що означена проблематика стає транснаціональною. Так, у контексті назрілих проблем виявлення основних причин та ідентифікація потенційних наслідків фінансового шахрайства набувають важливого науково-теоретичного і практичного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів економічної злочинності, зокрема й у сфері фінансів, присвячені праці українських та зарубіжних учених насамперед у галузі юридичних наук: О. Г. Кальмана, О. Г. Карповича, Д. Р. Крессі, Д. С. Роговенка, О. В. Сметанко, В. Фещенка, С. С. Чернявського, С. П. Чорнуцького, І. І. Чуницької та ін. Однак у сучасній вітчизняній фінансовій науці практично відсутніми є публікації, які б цілеспрямовано і комплексно висвітлювали проблему фінансового шахрайства з точки зору її економічних ефектів та наслідків.

Формулювання цілей статті. Метою статті є ідентифікація основних причин та найвагоміших економічних і позаекономічних наслідків фінансового шахрайства у контексті визначення векторів щодо мінімізації цього негативного суспільно-економічного явища в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що в сучасній українській мові шахрайство трактується як: «1) хитрий і спритний обман; крутість; ошуканство; 2) заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою» [1, 1615].

Кримінальний кодекс України (ст. 190) тлумачить шахрайство як злочин проти власності, який здійснюється через «заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою» [2]. Причому особливістю шахрайства як злочину проти власності є те, що його обов'язковою ознакою є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього [3].

У зазначеному контексті український учений С. П. Чорнуцький наголошує, що законодавче визначення шахрайства передбачає «...лише випадки заволодіння чужим майном, оминаючи при цьому факти розтрат такого майна на користь третіх осіб» і подає власне визначення шахрайства як «...злочину, який полягає в порушенні

визначеного чинним законодавством України порядку фінансування, кредитування й оподаткування господарської діяльності» [4, 128].

Вітчизняний науковець С. С. Чернявський [5, 11] акцентує на необхідності більш широкого розуміння поняття «шахрайство», оскільки, на думку вченого, ознаки цього злочину притаманні також і низці інших кримінальних дій, які, хоч і не спрямовані на заволодіння чужим майном, однак належать до шахрайських прийомів (ухилення від оподаткування, обман покупців та замовників, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, фіктивне підприємництво і фіктивне банкрутство тощо).

Стрімке поширення фінансових відносин практично у всіх сферах суспільного життя актуалізує дослідження фінансового шахрайства, яке в основному трактують як «систему взаємопов'язаних суспільно-небезпечних діянь, спрямованих на розкрадання чужого майна чи набуття права на майно шляхом обману або зловживання довірою у сфері відносин, урегульованих нормами фінансового права з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових фондів (фінансових ресурсів) держави, суб'єктів господарювання та фізичних осіб» [6, 97].

Зазначимо, що у вітчизняній фінансовій науці та практиці майже відсутні офіційні статистичні дані стосовно показників фінансового шахрайства, оскільки це поняття фактично відсутнє в українському законодавстві. Так, згідно з даними Державної служби статистики України, сформованих на основі звітності вітчизняних правоохоронних органів, злочини, які правоохоронці кваліфікують безпосередньо як шахрайство, становлять близько 7–8% загальної кількості злочинів в Україні, а привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – 1,7–2,1% [7]. Однак можемо припустити, що наведені цифри все ж таки не відображають реальної кількості шахрайських злочинів, оскільки шахрайство характеризується високим рівнем латентності, тобто значна кількість випадків вчинення шахрайств взагалі не фіксується правоохоронними органами.

На нашу думку, важливим елементом дослідження фінансового шахрайства є виявлення причин цього явища, яке передусім пов'язане із необхідністю ідентифікації умов, що можуть спонукати шахраїв до вчинення злочинних дій.

Свого часу Дональд Р. Крессі [8] висунув гіпотезу (відому як «трикутник» шахрайства) щодо трьох основних передумов (причин), за яких можуть виникати прояви шахрайства: мотивація, можливість і раціональне виправдання. Причому кожна із трьох наведених вище умов може функціонувати як автономно, так і у взаємодії з однією чи двома іншими (породжуючи таким чином синергетичний ефект щодо формування сприятливого середовища для зростання ризику виникнення ймовірного шахрайства).

Можливість виникнення фінансового шахрайства пов'язана насамперед із наявністю сприятливих умов для вчинення шахрайських дій, можливістю доступу особи до наявних фінансових ресурсів та слабким контролем (або його повною відсутністю) щодо дій потенційного шахрая. Мотивація шахрайських дій може бути зумовлена як наявністю певних фінансових проблем у такої особи (складна фінансова ситуація та необхідність її покращення, схильність до ризикових та азартних вчинків), так і зовнішнім тиском з боку інших осіб, відсутністю жорсткого фінансового контролю за діяльністю потенційного шахрая та найголовніше – ймовірністю отримання

надвисоких доходів фінансовими шахраями. Виправдання потенційного шахрайства передбачає обґрунтування особою свого протиправного діяння («цього ніхто не помітить», «це нікому не зашкодить», «це менше зло», «інші теж це роблять» тощо). Варто акцентувати, що саме остання складова (виправдання шахрайства) є найбільш проблематичною з точки зору попередження шахрайських дій, оскільки значною мірою містить у собі (причому важко контролювану ззовні) морально-етичну компоненту.

Серед науковців існують певні розбіжності стосовно ідентифікації основних причин фінансового шахрайства. Так, Д. Роговенко [9, 58–59] виокремлює дві найважливіші, на його думку, причини цього явища, а саме: причини культурно-ідеологічного характеру (відсутність поваги до власника і чужої власності) та причини організаційного характеру (відсутність належної організації боротьби з фінансовим шахрайством).

І. І. Чуницька [10, 287] зростання обсягів, спричинених шахрайськими діями нелегальних фінансових потоків, обґрунтовує незрілістю інституціонального середовища та значною асиметричністю інформації, а серед основних мотивів шахрайства зазначає не лише суттєву фінансову вигоду від шахрайських дій, але і невисоку ймовірність настання покарання за вчинення таких протиправних діянь.

Ми ж вважаємо, що беручи до уваги складність, динамічність і велику розмаїтість проявів фінансового шахрайства, серед низки причин, які призводять до його існування, доцільно виокремлювати такі основні групи:

– причини економічного характеру (стрімке зростання у сучасному глобалізованому світі обсягів фінансових трансакцій; надвисокі доходи фінансових шахраїв у порівнянні зі значно меншими розмірами ймовірного фінансового покарання; наявність особистих фінансових проблем та низький рівень життя значної частини населення; зникнення кордонів для вільного переміщення грошей, товарів та послуг, що провокує зростання транснаціональної фінансової злочинності);

– причини морально-психологічного характеру (бажання швидкої наживи; відсутність поваги до власника і чужої власності; низький рівень фінансової грамотності осіб, на яких передусім і спрямовані шахрайські дії; психологічна схильність окремих осіб до ризикових дій та різного роду афер);

– причини нормативно-правового характеру (недосконалість вітчизняного законодавства щодо протидії фінансовому шахрайству; відсутність чіткого переліку операцій, безпосередньо пов'язаних із ймовірним шахрайським привласненням коштів громадян; низька вірогідність та незначні розміри покарання за вчинення шахрайських дій);

– причини інфраструктурно-організаційного характеру (зростання обсягів позаособистісно-безконтактних угод (інтернет-торгівля, інтернет-аукціони тощо); зниження конфіденційності інформації щодо персональних даних; стрімкий розвиток технологій, що використовуються кіберзлочинцями; відсутність належної організації боротьби з фінансовим шахрайством з боку владних структур та недосконалість їх кадрової політики; високий рівень латентності шахрайських злочинів; незначний відсоток розкриття зареєстрованих злочинів, пов'язаних із фінансовим шахрайством (в середньому правоохоронці розкривають кожен п'ятий злочин); відсутність превентивних заходів та ефективного контролю за поширенням шахрайських схем; недостатність прозорої інформації для пересічних громадян щодо діяльності

фінансових інституцій в Україні та можливих проявів шахрайства на фінансовому ринку тощо).

Фінансове шахрайство здійснює негативний вплив на економіку країни, завдаючи їй та її громадянам багатомільйонних збитків. За твердженням фахівців, доходи фінансових шахраїв перевищують доходи від усіх злочинів у сфері економіки, посідаючи друге місце за прибутковістю після наркобізнесу [11, 355] та у мільйони разів перевищують збитки, завдані «нефінансовими» шахраями (ворожки, карткові шулери тощо). А згідно з рейтингом Forbes збитки від кожного із семи найбільших шахрайств, які мали місце у США, оцінюються десятками мільярдів доларів [12].

За інформацією Британського Агентства з боротьби з шахрайством (National Fraud Authority – NFA) різні види фінансового шахрайства (зокрема крадіжки номерів банківських карток, обман страхових компаній і шахрайство з виплатою податків) обходяться Великобританії загалом у 30 млрд. фунтів стерлінгів на рік. Кожен дорослий британець щороку в середньому втрачає з провини зловмисників 621 фунт стерлінгів (біля 1 тис. дол. США). При цьому близько 58% усіх випадків шахрайства в країні припадає на державний сектор економіки (в основному через несплату податків) [13].

А за даними компанії Financial Fraud Action, яка відповідає за ведення колективної боротьби з фінансовим шахрайством від імені платіжної індустрії Великобританії, збитки від фінансового шахрайства лише з платіжними картками, віддаленими банківськими операціями і чеками у 2017 р. становили 768,8 млн. фунтів стерлінгів [14].

Важливо також наголосити, що в Європі щорічні втрати від шахрайства лише у сфері страхування оцінюються у 8 млрд. євро, а за оцінками міжнародної аудиторської компанії «Price waterhouse Coopers» щорічний збиток європейського банківського сектору сягає 33 млрд. євро [15, 71].

В Україні, за твердженням фахівців, збитки, завдані шахрайством, лише у сфері фінансових послуг (передусім банківській і страховій) оцінюються сотнями мільйонів гривень [9, 56].

Доволі показовими є також результатами Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства, проведеного у 2018 р. компанією «Price waterhouse Coopers», згідно з яким 48% українських організацій ставали жертвами економічних злочинів та/або шахрайства упродовж 2016–2018 рр., що загалом відповідає світовому рівню (49% у 2018 р.), однак свідчить про незначне зростання цього показника порівняно з 2016 р. (43%) [16, 4]. Найпоширеніші види економічних злочинів та/або шахрайства у світі та Україні упродовж 2016–2018 рр. відображені на рис. 1.

Згідно з матеріалами проведеного у 2017 р. компанією Kreston GCG дослідження серед керівників 130 вітчизняних організацій, 60% українських компаній коли-небудь зіштовхувалися з фактами шахрайства, при цьому майже третина учасників опитування зіткнулася з ними упродовж останніх трьох років. Однак близько 40% респондентів стверджували, що вони ніколи не зіштовхувалися з фактами шахрайства, що дає змогу припустити, що справа не в унікальній сприятливій атмосфері компаній, а у відсутності чи недостатній ефективності систем контролю, які створюють ілюзію відсутності шахрайства [17].

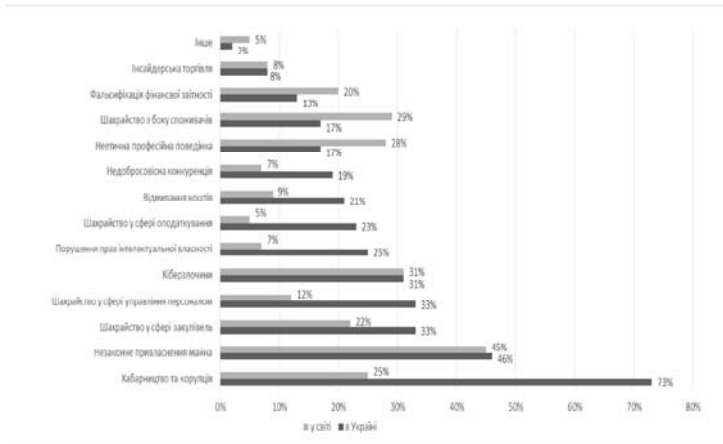

Рис. 1. Види економічних злочинів та/або шахрайства, з якими стикалися організації у світі та Україні у 2016–2018 рр. [16, 9]

Отже, з метою ідентифікації наслідків фінансового шахрайства в українських організаціях фахівці [18, 429] рекомендують застосовувати два види оцінок таких наслідків: кількісну та якісну.

Кількісна оцінка фінансового шахрайства передбачає розрахунок матеріальної шкоди, економічних збитків та упущеної економічної вигоди через вчинені шахрайські дії [18, 429]. Як свідчать результати дослідження компанії «Price waterhouse Coopers», прямий фінансовий вплив на українські організації є досить значним, адже 31% респондентів відзначили, що збитки, яких зазнала їхня організація від найбільш суттєвих випадків шахрайства, становлять понад 100 тис. дол. США, при цьому 12% із них зазначили збитки у розмірі від 1 до 50 млн. дол. США (рис. 2).

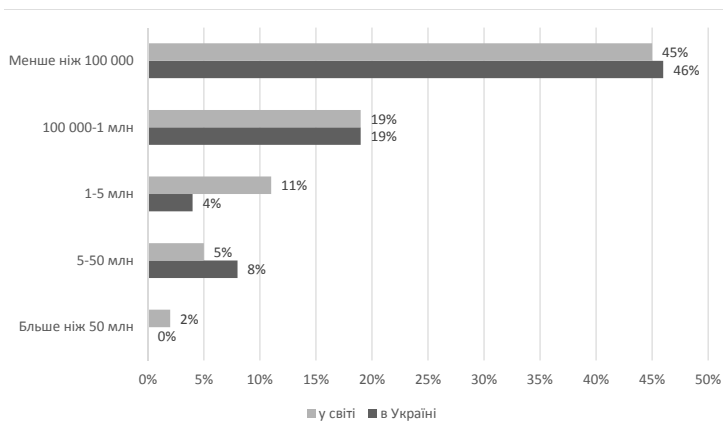

Рис. 2. Орієнтовний обсяг фінансових збитків, яких зазнали організації у світі та Україні від найбільш суттєвих економічних злочинів та/або шахрайства у 2016–2018 рр. [16, 7]

Інше міжнародне дослідження, проведене Асоціацією сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (ACFE) у 2018 р., засвідчило, що близько 55% потерпілих організацій понесли збитки від шахрайства у розмірі до 200 тис. дол. США; 11% – від 200 тис. дол. США до 399 999 дол. США; 7% – від 400 тис. дол. США до 599 999 дол. США; 3% – від 600 тис. дол. США до 799 999 дол. США; 2% – від 800 тис. дол. США до 999 999 дол. США; 22% – від 1 млн. дол. США і більше. Причому середні втрати для усіх випадків у цьому дослідженні становили 130 тис. дол. США [19].

Проте варто зазначити, що наслідки від реалізації шахрайських схем і дій можуть бути не лише фінансовими. Отже, необхідним є також здійснення і їх якісної оцінки, яка сприятиме логічному обґрунтуванню обставин, до котрих призвели шахрайські дії, та проявляється у зміні іміджу, репутації, інвестиційної привабливості компанії [18, 429]. Так, представники вітчизняних організацій зазначають, що від економічних злочинів та шахрайства найбільше постраждали їхня репутація/бренд (50%), відносини з бізнес-партнерами (42%) та взаємодія з регуляторами (38%) [16, 7].

Однак негативні наслідки шахрайства не вичерпуються лише вищезначеними обставинами, адже, коли репутації компанії завдано удару, то це відповідним чином здійснює негативний вплив і на її працівників та загальну атмосферу у колективі. Так, 58% опитаних українських компаній вказали на погіршення професійної етики і поведінки працівників внаслідок найбільш суттєвих випадків шахрайства [16, 7].

Наостанок зазначимо, що на практиці лише комплексне застосування вищенаведених оцінок фінансового шахрайства сприятиме ідентифікації найбільш суттєвих причин і факторів, що впливають на ризик його виникнення, і дасть змогу в подальшому мінімізувати його негативні наслідки.

Висновки. Вітчизняна фінансова наука проблемі фінансового шахрайства не приділяє належної уваги, адже більшість означених проблем в Україні фахівці досліджують насамперед крізь призму правового регулювання, упускаючи з поля зору значимість його економічної сутності. Натомість у світовій практиці проблема фінансового шахрайства знаходиться у центрі уваги не лише науковців фінансово-економічного спрямування, але й урядових структур, міжнародних організацій, у тому числі й аудиторських компаній, які щорічно проводять ґрунтовні дослідження цього глобального явища. Фінансове шахрайство в сучасних умовах стає суттєвим викликом для світової економічної системи.

Оскільки основними передумовами (факторами) виникнення фінансового шахрайства є можливість вчинення шахрайських дій, стимул або тиск до вчинення таких дій та виправдання цього злочину (так званий «трикутник» шахрайства), то одним із найважливіших завдань як на рівні держави, так і господарюючих суб'єктів та фізичних осіб, на нашу думку, має стати нейтралізація цих факторів шляхом упровадження ефективних механізмів контролю за недопущенням можливості виникнення ризику шахрайських дій у будь-якій сфері суспільно-економічних та фінансових відносин.

Отже, ми переконані, що без активного реагування усіх учасників ринку, державних діячів і чиновників, власників і менеджменту організацій, а також громадян неможливі позитивні зміни в економіці країни, у тому числі й у контексті мінімізації ризиків фінансового шахрайства.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
2. Кодекс № 2341-III: Кримінальний Кодекс України від 5 квітня 2001 р. (зі змінами і доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Постанова пленуму Верховного Суду України: Про судову практику у справах про злочини проти власності : від 06.11.2009 року №10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.
4. Чорнуцький С. П. Суть і методика виявлення фактів фінансового шахрайства. Економіка та держава. 2011. № 7. С. 127–131.
5. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.09.09. Київ, 2010. – 34 с.
6. Чернявський С. С. Наукові основи розробки криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2008. № 6. С. 89–100.
7. Стан злочинності в Україні у 2013–2018 роках. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Cressey D. R. Other People's money. Montclair, NJ: Patterson Smith, 1973. 30 p.
9. Роговенко Д. С. Забезпечення протидії шахрайству в сфері фінансових послуг. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 12. С. 55–60.
10. Чуницька І. І. Заходи запобігання фінансовому шахрайству та легалізація коштів, зароблених злочинним шляхом. Проблеми економіки. 2017. № 2. С. 282–291.
11. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство як об'єкт криміналістичного дослідження. Государство и право в условиях глобализации: реалии и перспективы : матер. 2-ой Междунар. науч.-практ. конф. (г. Симферополь, 16–17 апр. 2010 г.). Симферополь, 2010. 529 с.
12. Самые крупные мошенничества в США. Кто и как обманывал американцев на миллиарды долларов? URL: <http://forbes.ua/business/1356162-samye-krupnye-moshennichestva-v-ssha/1356163#cut>.
13. Великобританія втрачає через фінансове шахрайство 48,6 млрд. дол. на рік. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/184878/velykobrytaniya-vtrachaye-cherez-finansove-shahrajstvo-48-6-mlrd-dol-na-rik>.
14. Мошенничество с фактами 2017: окончательный обзор мошенничества в платежной индустрии Великобритании. URL: <https://www.financialfraudaction.org.uk/fraudfacts17/>.
15. Шахрайство на фінансовому ринку : практич. посіб. з протидії / за ред. В. Феценка. Київ : Укр. агентство з фін. розвитку, 2011. 424 с.
16. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2018 року. URL : <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/economic-crime-survey.html>.
17. Ковбель А. Про шахрайство в українських компаніях. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/shahrajstvo-v-ukrajinskih-kompanijah-sprijnjattja-top-menedzhmentu-1717029.html>.

18. Сметанко О. В. Удосконалення процесу внутрішнього аудиту причин шахрайства в системі корпоративного управління. *Економічний форум*. 2015. № 3. С. 424–430.
19. Все про шахрайські схеми в бізнесі та шахраїє! Ч. 1. URL: <https://olenachumachenko.com/>.

References

1. Busel, V.T. (Ed.). (2007). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the contemporary Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi Kodeks Ukrayiny : Kodeks za № 2341-III vid 5 kvitnya 2001 r. (zi zminamy i dopovnennnyamy) [Criminal Code of Ukraine: Code No. 2341-III of April 5, 2001 (with amendments and supplements)]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
3. Pro sudovu praktyku u spravax pro zlochyny proty vlasnosti: Postanova plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayiny` vid 06.11. 2009 roku №10 [On judicial practice in cases of criminal offences against property: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of November 6, 2009 No. 10.] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09> [in Ukrainian].
4. Chornutskyi, S.P. (2011). *Sut i metodyka vyjavlennya faktiv finansovoho shakhraistva* [The nature and methods of financial fraud detection]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the State*, 7, 127-131 [in Ukrainian].
5. Cherniavskiy, S.S. (2010). *Teoretychni ta praktychni osnovy metodyky rozsliduvannya finansovoho shakhraistva* [Theoretical and practical principles of the investigation methods of financial fraud]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv: National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].
6. Chernyavskiy, S.S. (2008). *Naukovi osnovy rozrobky kryminalistychnoyi metodyky rozsliduvannya finansovoho shakhraistva* [Scientific fundamentals of development of forensic methods of investigation of financial fraud]. *Naukovyj visnyk Kyivskoi natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Works of Kyiv National Academy of Internal Affairs*, 6, 89-100 [in Ukrainian].
7. *Stan zlochynnosti v Ukraini u 2013-2018 rokax* [The state of crime in Ukraine in 2013-2018]. (n.d.). ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
8. Cressey, D.R (1973). *Other People's Money*. Montclair, NJ: Patterson Smith.
9. Rohovenko, D.S. (2011). *Zabezpechennia protydii shakhraistvu v sferi finansovykh posluh* [Taking measures in counteracting fraud in financial area]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 12, 55-60 [in Ukrainian].
10. Chynytska, I.I. (2017). *Zakhody zapobihannia finansovomu shakhraistvu ta lehalizatsiya koshtiv, zaroblenykh zlochynnym shliakhom* [Measures to prevent financial fraud and legalize the proceeds of crime]. *Problemy ekonomiky – The Problems of Economy*, 2, 282-291 [in Ukrainian].
11. Cherniavskiy, S.S. (2010). *Finansove shakhraistvo iak ob'ekt kriminalistichnoho doslidzhennia* [Financial fraud as a study object of forensic research]. *Gosudarstvo i*

- pravo v usloviakh globalizatsii: realii i perspektivy – The State and Law in the Context of Globalization: Realities and Prospects: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference. (p. 529). Simferopol [in Ukrainian].
12. Samye krupnye moshennichestva v SShA. Kto i kak obmanyval amerikantsev na milliardy dollarov? [The largest fraud in the United States. Who and how cheated Americans of billions of dollars?]. (n.d.). forbes.ua. Retrieved from <http://forbes.ua/business/1356162-samye-krupnye-moshennichestva-vssha/1356163#cut> [in Russian].
 13. Velykobrytaniia vtrachaye cherez finansove shakhrajstvo 48,6 mlrd. dol. na rik [Britain loses \$ 48.6 billion a year due to financial fraud]. (n.d.). news.finance.ua. Retrieved from <https://news.finance.ua/ua/news/-/184878/velykobrytaniya-vtrachaye-cherez-finansove-shahrajstvo-48-6-mlrd-dol-na-rik> [in Ukrainian].
 14. Fraud the Facts 2017: The Definite overview of payment industry fraud in the UK. (n.d.). www.financialfraudaction.org.uk. Retrieved from <https://www.financialfraudaction.org.uk/fraudfacts17/>.
 15. Feshchenko, K. (Ed.). (2011). Shakhraistvo na finansovomu rynku: praktychnyi posibnyk z protydyi [Fraud in the financial market: practical countermeasures]. Kyiv: Ukrainske ahentstvo z finansovoho rozvytku [in Ukrainian].
 16. Vsesvitnie doslidzhennia ekonomichnykh zlochyniv ta shakhraistva 2018 roku [Global Economic Crime and Fraud Survey 2018]. (n.d.). pwc.com. Retrieved from <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/economic-crime-survey.html> [in Ukrainian].
 17. Kovbel, A. Pro shakhraistvo v ukrainskykh kompaniiakh [On fraud in Ukrainian companies]. (n.d.). biz.nv.ua. Retrieved from <https://biz.nv.ua/ukr/experts/shahrajstvo-v-ukrajinskih-kompanijah-sprijnjattja-top-menedzhmentu-1717029.html> [in Ukrainian].
 18. Smetanko, O.V. (2015). Udoskonalennia protsesu vnutrishnioho audytu prychn shakhraistva v systemi korporatyvnoho upravlinnya [Improvement of the internal audit process of fraud identification in corporate governance]. Ekonomichni forum – Economic Forum, 3, 424-430 [in Ukrainian].
 19. Vse pro shakhraiski skhemy v biznesi ta shakhraiv! Chastyna 1. [All about fraudulent schemes in business and fraudsters! Part 1]. (n.d.). olenachumachenko.com. Retrieved from <https://olenachumachenko.com/> [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 11 лютого 2019 р.